DOI: 10.11649/abs.2014.012

Małgorzata Ostrówka

Instytut Slawistyki PAN

Warszawa

mostrowka@poczta.onet.pl

Napisy nagrobne w Rzeżycy i Krasławiu (Łotwa) jako przykład koegzystencji kultur i języków w Łatgalii

Obecność Polaków na Łotwie sięga XVI w., kiedy ostatni mistrz zakonu Kawalerów Mieczowych Gothard Kettler zwrócił się do króla Polski o pomoc w obliczu zagrożenia ze strony Rosji, która żądała dostępu do Bałtyku. Wojny o tereny Inflant trwały sto lat. Ostateczny ich podział nastąpił w roku 1660 w Oliwie – większa część kraju przeszła pod panowanie Szwedów, południowo-wschodnia (złożona z dawnych wójtostw krzyżackich: dyneburskiego, rzeżyckiego, lutyńskiego oraz dawnego obwodu marienhauskiego) pozostała przy Polsce i otrzymała nazwę Inflanty Polskie. Po pierwszym rozbiórze Polski (1772) zajęła je Rosja i włączyła w skład guberni witebskiej. Kurlandia była polskim księstwem lennym do 1795 r.

Pomimo rozbiorów, silnej rusyfikacji, a potem radzieckich deportacji, diaspory polskiej na Łotwie udało się przetrwać. W okresie przed- i powojennym jej liczba oscylowała w granicach 60 tysięcy. Niestety w ostatnim dziesięcioleciu liczba Polaków sukcesywnie spada i według spisu ludności z roku 2011 wynosi 44 772 osób. Zgodnie z danymi tego spisu w Łatgalii zamieszkuje ponad 20 tysięcy Polaków, z czego w Rzeżycy ok. 1000 osób (CSP, 2011), a w całym rejonie krasławskim 1672 osoby¹. Według

¹ Ogółem liczba ludności w rejonie krasławskim w 2011 r. wynosiła 20 211 osób.

danych Komisji Języka Państwowego w roku 2003 około 12 tysięcy łotewskich Polaków wskazało język polski jako ojczysty. Liczba osób w różnym stopniu posługujących się językiem polskim wynosiła około 40 tysięcy (VVK, 2003, s. 9). Jednakże, zgodnie z danymi spisu ludności z 2011 r., tylko 1774 Polaków zadeklarowało język polski jako podstawowy język komunikacji w rodzinie (CSP, 2011).

Obecnie w Rzeżycy i Krasławiu funkcjonują polskie szkoły², które są jednocześnie ośrodkami kultury polskiej, istnieją też oddziały Związku Polaków na Łotwie. Przy każdym z nich działa chór złożony z członków związku. W miejscowych kościołach odbywają się nabożeństwa w języku polskim. Świadectwem obecności Polaków w obu miejscowościach są m.in. polskie inskrypcje nagrobne na miejscowych cmentarzach.

Cmentarze odzwierciedlają stan etniczny, wyznaniowy, (czasami) socjalny oraz językowy na danym terenie, dlatego też powinny być uwzględnione podczas badania sytuacji socjolingwistycznej za wschodnią granicą Polski. Inskrypcje nagrobne w Łatgali dotąd nie były badane pod kątem językoznawczym. W ubiegłym roku ukazała się publikacja autorstwa Roberta Zawiszy (2013), w której dość szeroko zostały omówione zagadnienia dotyczące interpretacji inskrypcji na przykładzie cmentarzy Dyneburga i Medumi na południowo-wschodnich rubieżach Łotwy. Autora interesowały głównie kwestie związane z tożsamością narodową i religijną mieszkańców. Rosnąca liczba prac dotyczących inskrypcji nagrobnych na Litwie i Białorusi opisuje nekropolie całościowo, analizując wygląd ogólny cmentarzy i grobów, układ etniczny, wyznaniowy, zagadnienia tożsamościowe, a tylko niektóre z nich także językowe. Krystyna Syrnicka (2001) w sposób monograficzny przedstawiła epigrafikę nagrobną na Wileńszczyźnie, łącznie z cechami językowymi. Pod kątem lingwistycznym inskrypcje

² Pierwszego września 1993 r. szkoła w Rzeżycy rozpoczęła swoją działalność jako szkoła początkowa z 22 uczniami. Początkowo mieściła się przy ul. Kalkiu 12. W roku 1997 została akredytowana i przeniesiona do nowego pomieszczenia przy ul. Lubanas 49. Budowie szkoły i sali gimnastycznej oraz rozwojowi bazy materialnej sprzyjały darowizny z Polski i innych państw. We wrześniu 2002 r. placówka otrzymała uprawnienia szkoły średniej, w czerwcu 2010 r. odzyskała dawną nazwę historyczną – Państwowe Polskie Gimnazjum w Rezekne.

W roku szkolnym 2010/2011 w szkole pracowało 40 nauczycieli, 6 nauczycieli dochodzących, 23 nauczycieli ma tytuł magistra. W szkole pracują 3 nauczycielki z Polski, uczyło się w niej 477 uczniów w 22 zespołach klasowych oraz 2 grupy dzieci pięcio- i sześciolletnich. Obecnie gimnazjum liczy 508 uczniów i 49 nauczycieli.

Polska Szkoła Podstawowa w Krasławiu rozpoczęła swoją działalność w roku 1991 jako szkoła z polskim językiem nauczania. W 2002 r. dobudowano nowy gmach. 14 września 2002 r. szkole nadano imię hr. Platerów. Uczy się w niej 59 uczniów, pracuje 15 nauczycieli, 1 nauczycielka z Polski. Polska Szkoła w Krasławiu istniała od roku 1751, do czasów, kiedy Łatgalię w 1772 r. przyłączono do Rosji. W latach 1919–1920 Polska Szkoła Podstawowa w Krasławiu liczyła 162 uczniów. Po II wojnie światowej istniała siedmioletnia szkoła podstawowa, która liczyła 150 uczniów. W 1947 r. placówkę zamknięto („Polska szkoła”, b.d.). W budynku szkoły ma swoją siedzibę krasławski oddział Związku Polaków na Łotwie „Strumień”.

na Kowieńszczyźnie i Smołwieńszczyźnie badała Halina Karaś (Karaś, 2010, 2011). Irena Maryniakowa (2001) opisała język napisów nagrobnych w powiatach widzkim i postawskim na Białorusi oraz w Bujwidzach w rejonie wileńskim. Ponadto znane są prace Jadwigi Kozłowskiej-Dody (Дода, 1997; Kozłowska-Doda, 2000), Wiaczesława Werenicza (2001) i Anny Stelmaczek (2002) na temat inskrypcji z terenów Białorusi. W niniejszym opracowaniu zajmę się omówieniem wybranych zagadnień kulturowych i lingwistycznych w wymienionych miejscowościach w Łatgalii.

Forma nagrobków

Cmentarze katolickie w Rzeżycy i Krasławiu położone są na terenie pagórkowatym. W Rzeżycy uwidacznia się tarasowe ułożenie grobów połączonych systemem wąskich schodków. Groby członków jednej rodziny (niekoniecznie o tym samym nazwisku) zwykle są ogrodzone, tworząc kwatery rodzinne. Groby są ziemne – prostokąt ziemi obramowany niskim murkiem tworzącym rabatkę na kwiaty, a u wezglowia wkopany jest ociosany kamień z wygrawerowanymi symbolami religijnymi, motywami roślinnymi, portretami osób zmarłych i inskrypcjami. Formy nagrobków i kształt krzyży na obu cmentarzach są podobne – te z początku XX w. mają postać kamiennego ewentualnie betonowego postumentu, zwieńczonego krzyżem z tego samego materiału lub metalowym odpowiednio wygiętym ze stalowego pręta. Krzyże wykute z metalowej sztaby mają ozdobnie wykończone ramiona. Na postumencie, często niewprawną ręką, wyryte są inskrypcje – niektóre z nich obecnie już nieczytelne.

Na grobach z lat 1970–2010 zazwyczaj nie ma osobnego krzyża. Jest on grawerowany na płycie wkopanej u wezglowia. Symetrycznie po jego bokach umieszczone są sygły Ś. P. / S. P. Większość płyt ozdobiona jest grawerowanymi motywami roślinnymi – gałązkami drzew (głównie dębu), kłosami zboża, różami, świecami. Na wielu z nich wyryte są portrety zmarłych. Im późniejsze nagrobki, tym skromniejsze i zawierające tylko najbardziej niezbędne informacje – imię i nazwisko (często kolejność jest odwrotna), daty urodzin i śmierci, rzadziej wiek w chwili śmierci. Ogrodzenia są różne – od żywopłotowych, poprzez metalowe (betonowe słupki połączone na rogach łańcuchem, rurkami lub prętami metalowymi). Rzadko kwatery otacza płot z wysokich metalowych, ostro zakończonych prętów. Ten powszechny na Białorusi typ ogrodzenia stosowany jest na cmentarzach prawosławnych, skąd przejęli go katolicy (Werenicz, 2001, s. 171).

W Rzeżycy, na 150 sfotografowanych napisów w języku polskim, 17 pochówków odbyło się przed rokiem 1939 (najwcześniejszy w 1907 r.), 24 – w latach 1941–1960, 64 – w latach 1961–1990 i 37 – w latach 1991–2010. Spośród 56 inskrypcji spisanych w Krasławiu, 10 datowanych jest przed wybuchem II wojny światowej. Od roku 1940 do 1970 odnotowano

tylko 2 pochówki. Z lat 1971–2001 pochodzi 57. Pomimo dużych dysproporcji w materiale, tendencja jest podobna. Na obu cmentarzach najwięcej napisów polskich pochodzi z lat 1970–2000. Mała liczba pochówków w latach 1940–1970 świadczy o spadku populacji polskiej na skutek działań wojennych i represji władz radzieckich wobec Polaków. Od 1944 r. nastąpiły deportacje rosyjskie, w wyniku których środowisko polskie poniosło dotkliwe straty – w roku 1949 w okresie przymusowej kolektywizacji i tzw. rozkułaczania w ciągu jednej nocy wywieziono w głąb Rosji kilkadziesiąt tysięcy osób.

Struktura inskrypcji

1. Inskrypcje nominatywno-identyfikacyjne. Inskrypcje nominatywno-identyfikacyjne (Фроляк, 2011, s. 50) stanowią najliczniejszą grupę. Zawierają one skróconą nazwę osoby zmarłej – Ś.†P., S†P., sporadycznie SW. P. – ‘świętej pamięci’, jej imię i nazwisko oraz informacje o latach życia (59 R, 25 K³). Cyfry oznaczające dzień i miesiąc występują zwykle po roku urodzenia i śmierci, ale zdarzają się też przed cyfrą oznaczającą rok, a nawet w środku po liczbie stuleci w postaci ułamka (np. 19¹⁵/₀₆33 – 19²⁶/₀₆90 – pełna inskrypcja w trzecim typie):

Ś.†P.
Leon Mozalewski⁴
7.V. 1950 – 1996 11.VII

Ś.†P.
Jadwiga
Arcichowska
16.03. 1924 – 9.12. 2006

Ś.†P.
MARIA
GRZYBOWSKA
1894 – 1983

Ś.†P.
STANISŁAWA
OLECHNO
1904 – 1971

Dość często, szczególnie na płytach nagrobnych małżonków, informacja o nich zaczyna się od nazwiska (39 R, 24 K)

Ś.†P.
Kozłowska
Leontina
1913 25/V – 2000 14/VI

Ś.†P.
Popławski Jan
1916 – 2003
Valentyna 1928

³ Przy podawaniu danych liczbowych oraz miejsca pochodzenia danego typu inskrypcji używam skrótów badanych miejscowości: R – Rzeżyca, K – Krasław.

⁴ Różnorodny sposób zapisu spowodowany jest chęcią odwzorowania układu graficznego zapisu.

Są też inskrypcje, głównie pochodzące z początku XX w. (choć zdarzają się też późniejsze), w których zamiast dat skrajnych podana jest data zgonu i wiek zmarłego lub też rodzaj śmierci (w przypadku śmierci tragicznej):

Ś.†P.
Jan Wasilewski
zm. 27 października 1912
w wieku lat 73
stroskana żona tę
pamiętkę poświęca
proszę o westchnienie do Boga

Na niektórych płytach nagrobnych informacja ogólna o zmarłym / zmarłych ograniczona jest do minimum – wygrawerowano tylko imię i nazwisko: Ś.†P. WIRZ-BICKA JULIA; Ś.†P. GAIDIS WINCENTY lub nazwisko rodziny bez dat, natomiast może występować formuła o charakterze religijnym lub świeckim i/lub nazwa fundatora. Jeśli w danej kwaterze są pochowane inne osoby o tym samym nazwisku, na mniejszych płytach widnieją ich imiona bez dat, np.:

TU SPOCZYWA PODZINA⁵
SUTENOWYCH
†
RODZINA ŁOWCZYNOWSKICH

a obok groby:

Ś.†P.
ALINA PIOTR

Ś.†P.
STANISŁAW

Ś.†P.
Tu spoczywa
rodzina
Družinskih
OD WNUKÓW

Oprócz elementów ogólnych – stałych, w inskrypcjach występują elementy fakultatywne – niestałe: imię ojca, nazwisko panieńskie lub rodowe (u kobiet), rodzaj śmierci, stopień pokrewieństwa osób pochowanych w danym grobie i in., (Długosz, 2010, s. 22). Na cmentarzu w Rzeżycy rozszerzone dane osobowe podawane są na sposób polski *syn Józefa / córka Jana*, por. podobny sposób na Białorusi Środkowej (Kozłowska-Doda, 2000, s. 112), natomiast w Krasławiu obecność (sporadyczna) imienia ojca w napisach polskich zaznaczana jest pełnym imieniem (*Genowefa Tumaszonna*)

⁵ Mamy tu przykład interferencji z alfabetem cyrylicy – zamiast polskiej litery R jest rosyjskie Р.

lub tylko inicjałem tzw. *otczestwa* ‘imię ojca’ (Błażewicz Stefanija A.), por. (Stelmaczonek, 2002, s. 89). Taki sposób zapisu jest wyrazem wzajemnego oddziaływania kultur i języków w Łatgalii⁶, w szczególności uwidacznia się tu wpływ zwyczajów rosyjskich.

Przykłady zapisu trójczłonowego:

Rzeżyca:

TERESA
ELKSNE
UR. SPRINGOWICZ
1944. 2[?]. IV – 1992. 13. I.

Ś.†P.
MATUSEWICZ
JAN SYN ANTONIEGO
1906 8/VII – 1973 30//VII
OT ЖЕНЫ

Ś.†P.
Z
SZCZEPANOWSKICH
ANTONINA SURDEKO
ur. 24. XII. 1890 zm. 10. X. 1955
W LITOŚĆ TWĄ UFNA, ZASNĘŁA BEZPIECZNIE
DAJ DUSZY JEJ WIERNEJ ODPOCZYNEK WIECZNY

TU SPOCZYJAN [sic!]
SNEM WIECZNYM
PETROWSKA
GENOWEFA TUMASZOWNA
912 30/IV – 1975 20/VI
PIOTROWSKI
CZYSŁAW
1889 20/VII – 1982 20/VI

Krasław:

Ś.†P.
TU SPOCZYWA
ZAWYŠZA [sic!]
MICHAŁ SYN MICHAŁA
19¹⁵/₀₆ 33 – 19²⁶/₀₆ 90

SZAKIEL
ANIELA córka JANA
1913 XII – 1983 I
BERNARD syn JÓZEFA
1912 IV – 1994 IV

⁶ Podobne obserwacje poczyniła Halina Karaś na cmentarzach na Litwie z obszaru graniczącego z Białorusią (Karaś, 2010, s. 65).

Ś.†P.
TU SPOCZYWA
CZAMANÓWNA
ANTONINA
1904 – 1987
WIECZNY OTPOCZYNEK [sic!]
RACZ JEJ DAĆ PANIE

Ś.†P.
TROJANOWSKI ZENON A⁷
ur. 1891. 20. VIII – zm. 1972. 17. I
I ŻONA TEKLA

Ś.†P.
EWELINA
PAWŁOWICZOWA
1902 – 1985

2. Inskrypcje lokatywno-identyfikacyjne. Ten typ inskrypcji oprócz poprzednich elementów zawiera oznaczenie miejsca, gdzie znajduje się grób, wyrażone idiomami: tu spoczywa / tu spoczywają, tu spoczywa w pokoju wiecznym / tu spoczywa snem wiecznym / tu spoczywa wiecznie / tu spoczywa ciało / tu spoczywają zwłoki (Фроляк, 2011, s. 50). Nazwa osoby i krzyż obligatoryjne są w Krasławiu, w Rzeżycy spotyka się je rzadziej – symbolika religijna ogranicza się tu do wygrawerowanego krzyża jednak nie na wszystkich nagrobkach:

Rzeżycza:

†
TU SPOCZYWA
MECZEŚŁAW⁸
PAWŁOWICZ
1946 10/XI – 1997 22/I

Ś.†P.
TU SPOCZYWA
JÓZEF
DOROSZKO
1901. 2.II – 1997. 23.I

TU SPOCZYWAJĄ
CZERNIAWSKI
LUDWIKA WINCENTY
1901 14/X – 1978 19/II 1897 10/V – 1959 25/XI

Ś.†P.
TU SPOCZYWA
SNEM WIECZNYM
WILHELM Krasowski
[daty niewidoczne]

⁷ Litera A. oznacza tu inicjał imienia ojca.

⁸ Objasnienie pisowni tego imienia w dalszej części opracowania.

W Krasławiu dane wprowadzające są bardzo proste – ograniczone do zwrotu:
tu spoczywa:

Tu spoczywa
Franciszek Trojanowski
1832 – 1905
Prosi o Anielskie pozdrowienie.

3. Inskrypcje ze zwrotem eschatologicznym. Napisy nagrobne w tej grupie poza informacjami ogólnymi zawierają zwrot eschatologiczny – krótką modlitwę za zmarłego, najczęściej w postaci tradycyjnej formuły *Wieczne odpochnienie / Wieczny odpoczynek racz mu/jej/im dać Panie; świeć Panie nad jego duszą* lub prośby do przechodnia *proszę o westchnienie do Boga*:

RODZINA FISKOWICZÓW		
ANTONINA	WIKTORIJA	JÓZEF
1875 – 1939	1907 – 1995	1872 – 1943
WIECZNE ODPOCZNIENIE		
PACZ (!) IM DAĆ PANIE ⁹		
Ś.†P. Mikołaj Pawłowski 1882–1968 Światłość wiekuista niech mu świeci.		s†p TU SPOCZYWA ZAWYŚZA [sic!] MICHAŁ SYN MICHAŁA 19 ¹⁵ / ₀₆ 33 – 19 ²⁶ / ₀₆ 90 POKUJ JEGO DUSZY

Na starszych nagrobkach polskich, szczególnie w Rzeżycy, można spotkać dłuższe rymowane formuły o charakterze eschatologicznym lub świeckim:

Ś.†P.
Władysław
Wasilewski
zm. 9. paździer. 1907 r. 27 [lat]
Schylając czoło
przed wolą Boga
gdy Cię porwała
śmierć nagle sroga
Ojciec Ci całem
sercem oddanym
stawia ten pomnik
łzami oblany

⁹ Podobnie jak w przypisie 4.

Ś.†P.

Tu spoczywają zwłoki
Jzepy¹⁰ (!) Stefanovič
Zmarła 1923 żyła 33 l
Ach lios jak esteś ty srogi
Bo vzeles dla mnie kto był samy drogi¹¹

4. Inskrypcje z inwokacją do osoby zmarłej. Ten typ poza danymi ogólnymi zawiera także zwrot nadawcy (fundatora) do zmarłego i/lub nazwę nadawcy – *dzieci, mąż, żona, wnuki, chrzestna córka, kochanej mamusi od dzieci, od wnuków*. Mają one z reguły charakter świecki:

RASZCZEWSKA ANTONINA
1895 16. V – 1970. 29. XII
RASZCZEWSKI WŁADYSŁAW
1883 16. VII – 1969 20. VI.
ŻYLIŚCIE TYLKO DLA NAS
A POZOSTAŁA GROBOWA CIEMNOŚĆ
WY JUŻ W DOMU
A MY W GOŚCINACH

TU SPOCZYWA W POKOJU WIECZNYM
SW. P. KSAWERY KULIKOWSKI
UROD. 1915 24/X ZMARŁ TRAGICZNA SMERTJA [sic!]¹²
W ROKU 1969 30/VII
KOCHANEMU MEŻOWI I OJCU
OD ŻONY I DZIECI

TU SPOCZYWA
ELEONORA BUKŁOWSKA
ur. 1878 6.II – umar. 1950 18. VI
TWÓJ CIĘŻKI ŁOŚ SKOŃCZYŁ SIĘ
NADZIEJA SZCZĘŚCIE W ŻYCIU
UNIOSŁA W WIECZNOŚĆ Z TOBĄ

¹⁰ Jest to żeńska forma imienia Józef w języku łotewskim – Jazeps – Jazepa. Zapis Jzepy najprawdopodobniej może świadczyć o wymowie *j* jako *ji*.

¹¹ Bardzo ciekawy przykład inskrypcji z nagromadzeniem cech graficzno-fonetycznych – mamy tu przemieszanie 3 systemów alfabetycznych – polskiego, łotewskiego (*v, ģ*) i cyrylicy (rosyjska litera *e* na początku symbolizuje dwie głoski - *je*). Dokładniejszy opis w dalszej części.

¹² Osobliwość trudna do jednoznacznego wyjaśnienia – najprawdopodobniej jest to brak znaków diakrytycznych *a* zamiast *q* w wyrazach TRAGICZNA i SMERTJA oraz zapożyczenie leksykalne z języka rosyjskiego SMERTJA (ros. смертью) zamiast polskiego ŚMIERCIĄ.

W Krasławiu zanotowałam tylko kilka inskrypcji z nadawcą: *Od syna Benedikta, Drogiej żonie od męża*. Zwrotów do zmarłego w napisach polskich nie spotkałam.

5. Inskrypcje na grobach symbolicznych. Piąty typ, to symboliczne groby osób zmarłych z dala od rodziny, która w ten sposób czci ich pamięć – spotkałam taki w Krasławiu:

Ś.†P.
JERZY
PAWŁOWICZ
1959–2001
POCHOWANY W PETERSBURGU

Uwagi o antroponimii w napisach nagrobnych

Zasób antroponimów na cmentarzach Rzeżycy i Krasławia różni się pod względem występowania nazwisk zakończonych na *-ski* (*Arcichowski, Grzybowski, Czerniawski, Kozłowski, Wasilewski* i in.), które częściej spotyka się w Rzeżycy – 35 (45% ogółu napisów)¹³, w Krasławiu 4 – (10,5%) – (*Trojanowski, Anczewski, Sochaczewski, Grzybowski*). Nazwiska na *-cki* (*Rosicki, Wirzbicka, Zaperecki, Zimacki, Dalecki, Rasicki, Nowicki*) oraz *-ewicz, -owicz* (*Błazewicz, Fiskowicz, Springowicz, Urbanowicz, Jakubowicz, Bejnarowicz, Filipowicz, Pawłowicz*) występują w podobnych ilościach – po około 25%. Na obu nekropoliach spotyka się też nazwiska pochodzenia bałtyckiego: w Rzeżycy – *Zeimale* (forma żeńska), *Gaidis, Bubuls, Misztowt*, w Krasławiu: *Ławzel, Orołs, Traczum, Liwczan, Szkutan*.

Zasób imion jest w znakomitej większości chrześcijański. Najpopularniejsze imiona żeńskie w Rzeżycy to: *Helena* (8), *Antonina* (7), *Maria/Marija* (7), *Jadwiga* (5), *Anna* (5), *Bronisława* (5), a w Krasławiu – *Anna* (5), *Maria* (5), *Józefa* (3). Spośród imion męskich w Rzeżycy najczęstsze to: *Jan* (13), *Władysław* (9), *Stanisław* (7), *Antoni* (6), *Marian, Józef, Piotr* (5); w Krasławiu – *Jan* (5), *Józef* (5), *Stanisław* (4).

Ciekawostką jest fakt, iż na obu cmentarzach napisy w obrębie jednej kwatery (to samo nazwisko) pisane są w różnych językach – polskim, rosyjskim i łotewskim¹⁴. Niektóre inskrypcje łotewskie wyraźnie wskazują na polskie pochodzenie osób pochowanych w danym grobie. Przykładem może tu posłużyć nazwisko – *Kozłowski*. Spotkałam je w wersji polskiej *Kozłowski Leonard / Kozłowska Leontina* i łotewskiej

¹³ Stosunkowo duży odsetek nazwisk zakończonych na *-ski* może być dowodem na to, iż znaczna część społeczności polskiej w Rzeżycy i okolicach miała korzenie drobnoszlacheckie, co wybrzmiało w wywiadach podczas badań terenowych, które prowadziłam na Łotwie w latach 1995–2001.

¹⁴ Podobne obserwacje z Litwy odnośnie do inskrypcji w różnych wersjach językowych poczyniła H. Karaś (2010, s. 69).

Kozlovski Anna, Jānis oraz *Kozlovsku Ģimene* ‘rodzina Kozłowskich’. Inne nazwisko – *Lipowski* – występuje tylko po łotewsku *Lipovski Lidijs, Hipolits, Edgars Lipovskis*. Najczęściej jednak zdarzają się inskrypcje dwujęzyczne – polsko-rosyjskie (więcej w Krasławiu), w Rzeżycy częstsze są polsko-łotewskie:

Rzeżyca:

†
TU SPOCZYWA
CIAŁO JÓZEFA
PIOTROWSKIEGO
[?] daty nieczytelne

Obok grób rodziny Piotrowskich z napisem po łotewsku. Nazwisko wygrawerowane jest kursywą, imiona wersalikami:

†
Petrowski
MARJANS 1894 8. V. – 1973 4. IX.
SOFIJA 1898 20. V. – 1976 28. IX
LEONARDS 1920 14. IX – 1943 26. XII
ANNA 1938 28.IX – 1966 31.I
ANTONINA 1924 21.IX – 1932 15. IV
STANISLAVA 1928 22.V – 1932 20.I
REGINA 1918 14.IX – 1919 8.V.

†
SZYMANOWICZ
JAN STEFANIA
1884 – 1980 1907 – 1984

Obok grób z napisem:

†
ШИМАНОВИЧ ВЛАДИСЛАВ ИВАНОВИЧ
1931 – 1989
ОТ ДОЧЕРИ
Ś.†P.
LEONARD WASILEWSKI
26. III. 1947 – 29. V. 1991
WIECZNY ODPOCZYNEK /RACZ MY (!) DAĆ PANIE
TY ZAWSZE Z NAMI / ŻONA I DZIECI¹⁵[!]

¹⁵ W wyrazie *MY* rosyjska litera *Y* zamiast polskiego *U*, w wyrazie *DZIECI* rosyjskie *u* zamiast polskiego *i*.

Obok:

†
ВАСИЛЕВСКИ АНТОН А¹⁶
1920 – 1977 8. XI
ВАСИЛЕВСКАЯ ВАЛЕНТИНА И.
[?] 29. III – 1996 24. III

Zdarza się napis w dwóch językach na jednej płycie nagrobkowej:

– rosyjski i polski:

†
ЯНКЕВИЧ
АНТОНИНА
25. X 1907 – 13. IX 1974
от мужа

TU SPOCZYWA
ADOLF
JANKIEWICZ
1898 – 1943

†
KRUKOWSKI
BRONISŁAW
1934 [?] – 1991 [?]

Obok krzyż staroobrzędowy i napis:

Круковская
Мария Филаретовна
1908 [?] – 1982 [?]

– rosyjski i łotewski

†
Чернявская Полина Кириловна
[?] 1981

Š.† P.
Čerņavskis
Rimāns
[?]

Krasław:

JAKUBOWICZ
LUCIJA 1935 PAWEŁ 1931 – 1997 /

¹⁶ A – to inicjał imienia ojca.

obok:

†
ЯКУБОВИЧ
ЕВГЕНИЙ ПАВЛОВИЧ
1968 г 3.01. – 1983 г 12.07
О СУДЬБА ТАКАЯ, ЧТО ТЫ НАТВОРИЛА / ДОРОГОЕ СЕРДЦЕ ВОЛНАМИ
ЗАКРЫЛА / ОТ ОТЦА МАТЕРИ И БРАТА

Przykład inskrypcji w trzech językach – polskim, rosyjskim i łotewskim (imię Anele) w obrębie jednej kwatery w Krasławiu:

†
Tu spoczywa
МАСКІЕВІČІ
PIOTR 1916–1997
ANELE 1917

obok:

МАЦКЕВИЧ
ГЕНРИХ / МИХАЙЛОВИЧ
1907 – 1995
ЯДВИГА / ИВАНОВНА
1908 – 1991
WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ IM DAĆ PANIE

†p
MAGDALENA
TRACZUM

obok groby z tym nazwiskiem po łotewsku:

PĒTRIS TRAČUMS 1884 6. VII 1973 5. V
KONSTANCE TRAČUMĀ 1894 – 1987

Uwagi o języku inskrypcji

Osobliwości graficzne i ortograficzne inskrypcji w Rzeżycy i Krasławiu

Już wstępna analiza napisów nagrobnych w Rzeżycy i Krasławiu uwidacznia skalę wzajemnego oddziaływania funkcjonujących tam języków. Widoczne to jest szczególnie w grafii i ortografii. Jak już wspomniano, inskrypcje w języku polskim sąsiadują

z rosyjskimi i łotewskimi. Ich forma graficzna jest zróżnicowana – mamy mieszanie liter łacińskich i cyrylickich, mieszanie liter alfabetu polskiego i łotewskiego (w: v, cz: č, sz: š), brak polskich znaków diakrytycznych (l zamiast ł, e zamiast ę, a zamiast ą). Przy czym w przypadku ł trudno tu rozsądzić, czy rzeczywiście jest to tylko brak kreseczki, czy niezajomość języka polskiego przez kamieniarza – w języku łotewskim i dialekcie łatgalskim¹⁷ litera l jest graficznym obrazem głoski ł, np. *Wacław* : *Wacław*, *Błażewicz* : *Błażewicz*, *Łowczinowski* : *Łowczynowski*, *Popławski* : *Popławski*, podobne zjawisko na Kowieńszczyźnie zaobserwowała H. Karaś (2010, s. 73).

Przykłady użycia litery v zamiast w: *Novicka* : *Nowicki* (K) *Bronislava*, *Kvesko*, *Kvjatkovski* (R).

Jednostkowo pojawia się zjawisko odwrotne – nadmiar znaków BŁAŻEWIČZ, ZAWYŠZA (K).

Zauważalny jest też, szczególnie w napisach z lat powojennych, wpływ grafii i ortografii rosyjskiej. Polega on na:

- a) mieszanii liter alfabetu: w wyrytym odręcznie w lastryko nazwisku SWIKLIŃSKI (rok pochówku 1944), gdzie zamiast polskiego n widnieje rosyjskie n – litery te są podobne zarówno w wersji pisanej, jak i drukowanej. Najprawdopodobniej nazwisko to mogło brzmieć Ćwikliński. Podobnie rzecz ma się z literami: r, która mylona jest z rosyjskim p – *pacz* ‘racz’, *podzina* ‘rodzina’, u – y (*my* ‘mu’) oraz k – *Mikołaj Pawłowski*, *Rosicki Aleksandr*¹⁸;
- b) stosowaniu rosyjskich zasad pisowni i po spółgłoskach twardych (ż, cz) – *ził*, *Grzibowski*, *Andrzej Družinski*, *rodzina Družinskih*, *otpocziwa* (K), *Mackieviči Piotr*, *Anele* (K) (Kozłowska-Doda, 2000, s. 114);
- c) rosyjskiej pisowni przyimka *od* (*ot żony i dzieci*) i przedrostka *od-* w wyrazach *otpocziwa* (K) i *otpoczynek*, zob. też (Karaś, 2010, s. 73), przy czym w czasowniku mamy połączenie pisowni i fonetyki rosyjskiej (miękkie *cz*), por. (Kozłowska-Doda, 2000, s. 115).

W inskrypcjach zdarzają się też błędy ortograficzne *rodzina Tszeciak*, *Mihal* (K) : *Michał* (K), *Arcihovski* : *Arcichowski* (lub po prostu mieszanie *ch* i *h*).

Dość powszechny jest zapis niektórych imion według archaicznej polskiej ortografii: *Marja* : *Marija* : *Maryja*, *Marjan*, *Anastazija*, *Emilija*, *Eugenjusz* : *Eugeniusz*, *Lidija*, *Zofija*, *Stefanija*, *Cyprijan*, *Lucija*, *Wiktoryja*, *Apolonija*, *Rozalija* (K). Może on być też wspierany wpływem ortografii rosyjskiej i łotewskiej (Kozłowska-Doda, 2000, s. 114; Stelmachonek, 2002, s. 89; Karaś, 2010, s. 73)

¹⁷ Dialekt łatgalski ma własne gramatykę i literaturę, jest jednym z języków liturgii w Kościele katolickim w Łatgalii.

¹⁸ W przypadku litery k możliwe jest też oddziaływanie języka łotewskiego. Tutaj też rosyjska wersja imienia Aleksander – ros. Александр.

Północnokresowe osobliwości fonetyczne

- a) akanie: *Bagdanowicz Jan : Michał Bogdanowicz, Rasicka Weronika, Rasicki Józef (K) : rodzina Rosickich (R), Szymanowicz Jan, Stefania : Szymonowicz Pawlina*, por. (Kozłowska-Doda, 2000, s. 114);
- b) ukanie: *Genowefa Tumasowna, Jugana*¹⁹, podobne zjawisko występuje w napisach nagrobnych na Litwie Kowieńskiej (Karaś, 2011, s. 103);
- c) wahania o / ó – *Dunder Juzefa córka Jozefa, Jozef, ciało Juzefa, pokuj jego duszy*, podobne przykłady notowała Halina Karaś na Wileńszczyźnie (Kozłowska-Doda, 2000, s. 114; Karaś, 2011, s. 103);
- d) redukcja e > y/i i związana z tym hiperpoprawność: *Czysław : Meczesałw*²⁰, *Wirzbicka Julia, Hironim*, por. (Karaś, 2010, s. 71);
- e) wymowa miękkiego č: *Mackieviči (K)* będąca wpływem ortografii i fonetyki rosyjskiej;
- f) wymowa miękkiego l' jest cechą polszczyzny północnokresowej, znalazła też swoje odzwierciedlenie w epitafium na jednym z nagrobków w Rzeżycy: *lios* 'los', *dlia* 'dla';
- g) wymowa miękkiego t', d', i r': *Leontina, Władisław*, od syna Benedikta, Ławrinowicz, *Springowicz, Wiktoria : Wiktoryja (K)* to wpływ języka rosyjskiego (Kozłowska-Doda, 2000, s. 115);
- h) wahania spółgłosek twardych i miękkich: *Lowczinowski : Łowczynowski, Władisław : Władysława, Aleksandrina Wasilewska*;
- i) depalatalizacja n w nazwiskach zakończonych na -ński: *Szczawinski : Szczawiński, Swiklinski*, por. (Karaś, 2010, s. 72);
- j) wahania u : w: *Szymonowicz Pawlina : Stankiewicz Paulina* por. na Wileńszczyźnie (Maryniakowa, 2001, s. 244; Karaś, 2011, s. 103).

Północnokresowe osobliwości gramatyczne

Inskrypcje w Rzeżycy i Krasławiu są na ogół poprawne gramatycznie. Zanotowałam tylko kilka cech:

¹⁹ W imieniu *Jugana*, które jest pochodzenia łotewskiego i najprawdopodobniej brzmi Johana są dwie osobliwości – ukanie i hiperpoprawne g w miejscu h.

²⁰ W imieniu *Meczesałw* 'Mieczysław' po literze M brakuje i, gdyż użyto tu rosyjskiego e, które zmiękcza poprzedzającą je spółgłoskę, podobnie w wyrazie *deci* 'ros. дети' oraz nazwisku Piotrowski – *Petrowska : Petrovski : Piotrowski* – w nazwisku *Petrowska* najprawdopodobniej kamieniarz wyrzył rosyjskie ě, które również pełni funkcję zmiękczącą, a w druku występuje bez kropek nad literą.

- a) jeden raz formę niemęskoosobową (gwarową) nazwiska pary małżeńskiej: *Dalekie Antoni i Łucja* obok literackich *Cyprian i Wiktorija Sochaczewscy*²¹ (por. Maryniakowa, 2001, s. 244; Karaś, 2011, s. 104);
- b) jeden raz analityczną formę przymiotnika w stopniu najwyższym: *samy drogi* ‘najdroższy’;
- c) jeden raz końcówkę *-ej* w narzędniku lp rzeczownika *rodzina* – z *rodzinej*. Może to być wpływ języka rosyjskiego *c cembëj*;
- d) jeden raz wystąpiła rosyjska składnia z elipsą dopełnienia (brakuje zaimka *tego*) i przestawieniem szyku w zdaniu: *Ach lios jak esteś ty srogi, bo vzeles dla mne kto był samy drogi* (powinno być: bo wzięłeś tego, kto dla mne był samy drogi ‘najdroższy’).

Inskrypcje cmentarne z Krasławia i Rzeżycy to tylko niewielki wycinek materiału z Łatgalii, który należałoby zbadać. Jednakże ich analiza pozwala na pewne uogólnienia, mianowicie forma nagrobków, użyty system graficzny oraz treść napisów są dowodem na współistnienie kultur, wyznań i języków. Jak wspomniałam wyżej, groby pod względem formy są podobne. Elementem odróżniającym jest brak znaków odpowiadających polskiemu *Ś. P.* w napisach łotewskich. Na terenie Białorusi, gdzie przeważają napisy rosyjskie, zarówno Polacy-katolicy, jak i prawosławni używają sygli *з. † п.* ‘здесь покоится – tu spoczywa’ rzadziej *с. † п.* ‘świętej pamięci’ (Werenicz, 2001, ss. 175–176). Wyrazem wpływu tradycji prawosławnej są (stosunkowo nieliczne) dość wysokie ogrodzenia z ostro zakończonych prętów (w odróżnieniu od Białorusi i Litwy, gdzie są dość powszechne) (Maryniakowa, 2001; Werenicz, 2001, s. 171).

Napisy w większości wykonane są alfabetem łacińskim. Widoczne są w nich wpływy sąsiadujących języków – rosyjskiego i łotewskiego, przejawiające się w mieszaniu liter – najczęściej *w* i *v*, *l* i *ł*, *k* i *κ*, *i* i *u*, *N* i *Π*, przekładaniu funkcji rosyjskiej samogłoski jotowanej *e* na polskie *e* (*esteś*, *deci*). Łotewskich cech fonetycznych w badanych inskrypcjach nie zauważyłam. Być może dlatego, iż do końca lat 80. XX w. Polacy w Łatgalii w niewielkim stopniu posługiwali się językiem łotewskim, natomiast powszechna była (i jest do dziś szczególnie wśród starszego pokolenia) znajomość języka rosyjskiego jako państwowego.

Podobnie jak na Litwie i Białorusi w inskrypcjach w Rzeżycy i Krasławiu widoczne są fonetyczne i gramatyczne cechy polszczyzny północnokresowej.

²¹ Najczęściej jednak nazwisko małżonków albo kilku osób o tym samym nazwisku pochowanych w jednym grobie lub obok siebie ma formę liczby pojedynczej rodzaju męskiego – *Butkiewicz Ignacy, Józefa; Jan i Aleksandra Arcichowski*, albo też nazwisko powtarza się przy imieniu męża i żony *Tu spoczywa snem wiecznym Mieczysław Piotrowski, Ludwika Piotrowska*.

Napisy nagrobne²²

Krasław

1. Tu spoczywa Franciszek Trojanowski / 1832 – 1905 / Prosi o Anielskie pozdrowienie
2. s̄tp Trojanowski Zenon A ur. 1891. 20. VIII – zm. 1972. 17. I / i ŻONA TEKLA UR. 1912. 8.X.
3. SZAKIEL ANIELA córka JANA / 1913 XII – 1983. I / BERNARD syn JÓZEFA 1912 IV – 1994 IV
4. s̄tp TU SPOCZYWA / JÓZEF / DOROSZKO / 1901. 2. II – 1997 23.I.
5. s̄tp TU SPOCZYWA / PŁOCIN WERONIKA 1903–1972. 2.II / DROGIEJ ŻONIE OD MĘŻA
6. s̄tp TU SPOCZYWA / CZAMANÓWNA ANTONINA / 1904–1987 / WIECZNY OTPOCZYNEK RACZ JEJ DAĆ PANIE
7. s̄tp ANIELA CZAMAN / 1907 – 1995 / WIECZN (!) OTPOCZYNEK RACZ JEJ DAĆ PANIE
8. ANČEVSKI / JĀZEPS 1924 – 1992 / JUZEFA 1928
9. s̄tp TU SPOCZYWA / RODZINA / MUJŻYNIKÓW
10. JAKUBOWICZ / LUCIJA 1935 / PAWEŁ 1931 – 1997 / obok † ЯКУБОВИЧ / ЕВГЕНИЙ ПАВЛОВИЧ / 1968 г 3.01. – 1983 г 12.07 / О СУДЬБА ТАКАЯ, ЧТО ТЫ НАТВОРИЛА / ДОРОГОЕ СЕРДЦЕ ВОЛНАМИ ЗАКРЫЛА / ОТ ОТЦА МАТЕРИ И БРАТА
11. LAKSA ANTONINA / KAZIMIRS
12. s̄tp STANISLAW / BEJNEROWICZ / PRZEŻYŁ (ż) 55 R / UM. 1912 R. 7 AUG.
13. KRUMPAN JOZEF / 1899–1980 / KRUMPAN ANASTAZJA 1902 – 1984
14. s̄tp MARCINKIEWICZ KLEMENTY zm. 1939 R.
15. TU SPOCZYWA / s̄tp / ANNA / GARNCAREK / 1897 – 1974
16. †DUNDER JUZEFA / CÓRKA JOZEFA / 1905 – 1982
17. s̄tp JERMAK PAWEŁ 1905 7.08. – 1985 2.03
18. S P CYPRYiAN i WiKTO-RYJA [sic] SOCHACZEWSCY / Cypr. zm. 1891 r / Wikt. zm. 1888 r / Pokój ich duszom
19. † Tu spoczywa / MACKIEVIČI / PIOTR 1916 – 1997 / ANELE 1917 obok grób z napisem: МАЦКЕВИЧ / ГЕНРИХ / МИХАЙЛОВИЧ 1907 – 1995 / ЯДВИГА / ИВАНОВНА / 1908 – 1991 / WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ IM DAĆ PANIE
20. TU SPOCZYWA / JAN DALECKI 1852 – 1915 / OD SYNA BENEDIKTA
21. s̄tp DALECKIE / ANTONI 1897 – 1981 / ŁUCJA 1911 – 1989
22. TU SPOCZYWA WIKTORIJA ŁAWZEL 1913 3.I–1973 12.I / URBANOWICZ ANNA A. 1894–12.VII – 1970 18.XII
23. s̄tp RYSZARD OROŁS 1954 – 1977 / JEZU O JEZU KOCHANY / WPROWADŹ GO W RAJ OBIECANY
24. † SZAKIEL / APOLONIJA 1911 – 1999 / JAN 1946

²² Różne formy zapisu – duże i małe litery oraz kursywa i antykwa zostały zastosowane celowo dla jak najwierniejszego oddania oryginału z nagrobka.

25. † TU ОТПОЧИВА / DALECKI MIHAL
26. s†p LIWCZAN / WINCENTYNA 1899–1982 (po bokach 2 groby z napisami po rosyjsku) ЛИВЧАН ПЁТР ЯЗЕПОВИЧ 1933 – 1983. ЛИВЧАН РОМАН ЙОСИФОВИЧ 1935 – 1993
27. † ГЛАУДАН / ФРАНЦИШКА ПЕТРОВНА / 1908 – 1988 / ЗАБЫТЬ НЕЛЬЗЯ. ВЕРНУТЬ НЕВОЗМОЖНО / ГЛАУДАН / ПЁТР / АНТОНОВИЧ 1904 – 1978
28. s†p WIELICZKO / MIKOŁAJ TERESA
29. s†p MAGDALENA / TRACZUM (obok groby z tym nazwiskiem po łotewsku) PĒTRIS TRAČUMS 1884 6. VII 1973 5. V / KONSTANCE TRAČUMA 1894 – 1987.
30. s†p JUGANA ŽUK
31. s†p NARUSZEWICZ ROZALIJA 1877 – 1956 / DONAT 1867 – 1918
32. s†p RASICKA WERONIKA 1899 – 1997 / MĄŻ I DZIECI PROSZĄ O MODLITWĘ ZA JEJ DUSZĘ
33. † TU SPOCZYWA RASICKI JÓZEF 1898–1988 WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ MU DAĆ PANIE
34. † NOVICKA JOANNA 1889–1981
35. † ANTONI NOWICKI 1895–1979
36. s†p TU SPOCZYWA ANNA AZAREWICZ 1909–1985
37. s†p FILIPOWICZ MARIJA 1886–1984
38. s†p FILIPOWICZ JAN 1892–1975
39. s†p FRANCISZEK SZKUTAN / MARIJA SZKUTAN 1830–1913 (niewyraźne napisy)
40. s†p LUDWIK FILIPOWICZ (daty nieczytelne) [obok]
41. † ФИЛИПОВИЧ / ГЕЛЕНА ЛЮДВИКОВНА / 1888 4.IX 1973 5.I / ОТ СЕМЬИ ГУЦЕВИЧ /
42. ГУЦЕВИЧ / ЮЛИЯ ЛЮДВИКОВНА 1903 21. V. 1984 6.V / ДОРОГОЙ МАМЕ ОТ ДЕТЕЙ
43. s†p STANISŁAW PAWŁOWICZ 1904–1991/ ŚWIEĆ PANIE NAD JEGO DUSZĄ
44. s†p EWELINA / PAWŁOWICZOWA 1902–1985
45. s†p JERZY / PAWŁOWICZ 1959–2001 / POCHOWANY W PETERSBURGU
46. s†p TU SPOCZYWA ZAWYŚZA / MICHAŁ SYN MICHAŁA 19¹⁵/₀₆ 33 – 19²⁶/₀₆ 90 / POKUJ JEGO DUSZY
47. LAKSA ADOLFS, ANNA (trudne do odczytania)
48. s†p DONAT WILMAN 1914–1989 / MARIJA WILMAN 1914 – 1998
49. s†p STANISŁAWA OLECHNO 1904 – 1971
50. s†p STANISŁAW OLECHNO 1890–1972
51. s†p MARIJA SUBACZ /– MYZNIK 1898 1.10 – 1976 XII. 22 (obok) MIZNIKS JANIS NIKOLAJA D / 1912 11
52. TU SPOCZYWA / LAKSA ROZALIJA / WIECZNY JEJ POKÓJ
53. s†p DAMSKA JÓZEFA UR. 1896 ZM. 1970
54. s†p HIRONIM SWIITOPEŁK-MIRSKI / ur. 30. Sierp 1803. zm. 31 Grud 1873 / Prosi przechodnia o pozdrowienie Anielskie
55. MARIA GRZYBOWSKA / 1894 – 1983
56. s†p LUCJAN GRZYBOWSKI 1891 – 1971

Wybrane inskrypcje z Rzeżycy

1. Tu spoczywa Helena Grzybowska / JANINA UR 1906 – ZM. 1995 / KOCHANEJ MAMUSI / OD DZIECI (litera i i j z kropkami)
2. TU SPOCZYWA JANEK GROCHOLSKI 1937–1995 /żona, dzieci (!)
3. ANDRZEJ JUKSZYŃSKI / ZMARŁ 8. IX. 1929 / LAT 27
4. TU SPOCZYWAJĄ / JAN I ALEKSANDRA / ARCICHOWSKI
5. *Rodzina Pawłowskich / Zygmunt Maryja / 3.07. 2010 / Bądź wola Twoja*
6. Mikołaj / Pawłowski /1882–1968 / Światłość wiekuista / niech mu świeci
7. *Elżbieta Małachowska / zmarła / 15 stycznia / 1913 r.*
8. † TU SPOCZYWA RODZINA / ZAPERECKICH / ALEKSANDER 1902–1948 / STANISŁAWA 1939–1951 / BRONISŁAWA 1906–2001
9. s†p ZEIMALE / JADWIGA / 1941 12/IX – 2008 07/VII
10. Tu spoczywają zwłoki / Edwarda Leszczyńskiego / Umarł 18 kwietnia 1931 roku mając lat 67 / Wieczne odpocznienie racz im dać Panie
11. TU SPOCZYWA / W POKOJU WIECZNYM / SW. P. AGATA KULIKOWSKA / UROD. 1919 23/I / ZMARŁA W ROKU 1973 7/VII / KOCHANEJ MAMUSI OD DZIECI
12. TU SPOCZYWA / ANNA / MATUSEWICZ / ZM. 1955 4. VIII.
13. TU SPOCZYWA / ANTONI / MATUSEWICZ / ZM. 1955 20. III
14. s†p MATUSEWICZ / JAN SYN ANTONIEGO / 1906 8/VII – 1973 30/VII / OT ЖЕНЫ
15. † ZELENKO / LEOKADIA / 1901 6.II – [?] 20.V / LUDWIK /1898 8.VI – 1971 25. VII / NIECH BĘDĄ ZAWSZE Z NAMI / DAJ ODPOCZYNEK WIECZNY / DZIECI
16. † TAMARA SURDEKO / 24.XII 1924 – 12.VII [?] / WIECZNE ODPOCZNIE NIE RACZ / JEJ DAĆ PANIE
17. s†p TU SPOCZYWA / STANISŁAW RUTKOWSKI / UR 1914 – 1959 UM. / Od żony i deci
18. TU SPOCZYWAJA WIECZNO / ZELENKO MICHAŁ / 1887–1944 6.KWIETNIA / ZELENKO WALENTYNA / 1928–1944 6. KWIETNIA
19. *Tu spoczywa rodzina / Siniawskich / Katarzyna 14.01.1937 / Albert / 18.02.1930 – 15.07.2008*
20. TU SPOCZYWA /RODZINA KLACZYCÓW / WIECZNE ODPOCZNIE NIE / RACZ IM DAĆ PANIE

Bibliografia

- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2011). 2011. gada tautas skaitīšana – galvenie rādītāji. Pobrano 6 maja 2014, z <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html>
- Długosz, K. (2010). *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym* (2. wyd. zmienione i poszerzone). Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.

- Gmina Krasław. (b.d.). Pobrano 1 lutego 2014, z http://pl.wikipedia.org/wiki/Gmina_Kras%C5%82aw
- Karaś, H. (2010). Cmentarze na Litwie jako znak wielokulturowego dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego. W J. Mędelśka & Z. Sawaniewska-Mochowa (Red.), *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego* (ss. 61–75). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Karaś, H. (2011). Uwagi o polskich inskrypcjach nagrobnych na Litwie. W F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, & L. Frolak (Red.), *Nekropolie jako znak kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego* (ss. 93–105). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kozłowska-Doda, J. (2000). Język polski napisów cmentarnych z Białorusi środkowej (rejon dzierżyński). W E. Wolnicz-Pawłowska & W. Szulowska (Red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim* (ss. 109–122). Warszawa: Semper.
- Maryniakowa, I. (2001). O języku inskrypcji nagrobnych na północnych Kresach. W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 10, ss. 241–246). Warszawa: Semper.
- Polska szkoła. (b.d.). Pobrano 3 lutego 2014, z <http://www.polska-szkola.pl/mod/data/view.php?id=16&rid=710>
- Stelmachzonek, A. (2002). Język polski napisów cmentarnych w parafii dryświackiej koło Braśławia. W J. Rieger (Red.), *Język mniejszości w otoczeniu obcym* (ss. 87–92). Warszawa: Semper.
- Syrnicka, K. (2001). *Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie: tradycja i współczesność*. Wilno; Lublin: Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza.
- Valsts valodas komisija (VVK). (2003). *Latviešu valoda, valodas Latvijā*. Rīga, Tapals.
- Werenicz, W. (2001). Napisy nagrobne z Kojdanowskiego jako świadectwo stosunków etnicznych, społecznych i wyznaniowych na środkowej Białorusi. W E. Smułkowa & A. Engelking (Red.), *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami: studia poświęcone Antoninie Obrębskiej-Jabłońskiej w stulecie urodzin* (ss. 169–186). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zawisza, R. (2013). Odczytanie cmentarza. Współczesne inskrypcje nagrobkowe w okolicach Dyneburga na Łotwie jako inspiracja do badań nad kulturą pogranicza. W J. Adamowski & K. Smyk (Red.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona* (ss. 251–263). Lublin; Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Дода, Я. (1997). Моўныя асаблівасці надмагільных надпісаў беларуска-літоўскага сумежжа. *Весці Міжнароднай Акадэміі вывучэння нацыянальных меншасцей*, (2), 34–36.
- Фроляк, Л. (2011). Семантика і структура намогільных надпісів православних некрополів польсько-східнослов'янського пограниччя. W F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, & L. Frolak (Red.), *Nekropolie jako znak kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego* (ss. 47–66). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Bibliography (transliteration)

- Centrālā statistikas pārvalde (CSP). (2011). 2011. gada tautas skaitīšana – galvenie rādītāji. Retrieved May 6, 2014, from <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html>
- Długosz, K. (2010). *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym* (2nd ed. revised). Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
- Doda, I.A. (1997). Moŭnyia asablivastsi nadmahil'nykh nadpisaŭ belarуска-litoŭсkаhа sumezhzhа. *Vesti Mizhnarodnaŭ Akademii vyvuchennia natsyianal'nykh menshastsei*, (2), 34–36.
- Froliak, L. (2011). Semantyka i struktura namohil'nikh napysiv pravoslavnykh nekropoliv pol'sko-skhidnoslov'ian'skoho pohranichcha. In F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, & L. Frolak (Eds.), *Nekropolie jako znak kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego* (pp. 47–66). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Gmina Krasław. (n.d.). Retrieved February 1, 2014, from http://pl.wikipedia.org/wiki/Gmina_Kras%C5%82aw
- Karaś, H. (2010). Cmentarze na Litwie jako znak wielokulturowego dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego. In J. Mędelśka & Z. Sawaniewska-Mochowa (Eds.), *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego* (pp. 61–75). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Karaś, H. (2011). Uwagi o polskich inskrypcjach nagrobnych na Litwie. In F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, & L. Frolak (Eds.), *Nekropolie jako znak kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego* (pp. 93–105). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kozłowska-Doda, J. (2000). Język polski napisów cmentarnych z Białorusi środkowej (rejon dzierżyński). In E. Wolnicz-Pawłowska & W. Szulowska (Eds.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim* (pp. 109–122). Warszawa: Semper.
- Maryniakowa, I. (2001). O języku inskrypcji nagrobnych na północnych Kresach. In J. Rieger (Ed.), *Studia nad polszczyzną kresową* (Vol. 10, pp. 241–246). Warszawa: Semper.
- Polska szkoła. (n.d.). Retrieved February 3, 2014, from <http://www.polska-szkola.pl/mod/data/view.php?id=16&rid=710>
- Stelmaczonek, A. (2002). Język polski napisów cmentarnych w parafii dryświackiej koło Brasławia. In J. Rieger (Ed.), *Język mniejszości w otoczeniu obcym* (pp. 87–92). Warszawa: Semper.
- Syrnicka, K. (2001). *Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie: tradycja i współczesność*. Wilno; Lublin: Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza.
- Valsts valodas komisija (VVK). (2003). *Latviešu valoda, valodas Latvijā*. Rīga, Tapals.
- Werenicz, W. (2001). Napisy nagrobne z Kojdanowskiego jako świadectwo stosunków etnicznych, społecznych i wyznaniowych na środkowej Białorusi. In E. Smułkowa & A. Engelking (Eds.), *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami: studia poświęcone Antoninie Obrębskiej-Jabłońskiej w stulecie urodzin* (pp. 169–186). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Zawisza, R. (2013). Odczytanie cmentarza. Współczesne inskrypcje nagrobkowe w okolicach Dyneburga na Łotwie jako inspiracja do badań nad kulturą pogranicza. In J. Adamowski & K. Smyk (Eds.), *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona* (pp. 251–263). Lublin; Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Streszczenie

W artykule dokonano analizy strukturalnej i językowej napisów nagrobnych na dwóch cmentarzach na Łotwie w Łatgalii – w Rzeżycy (Rēzekne) i Krasławiu (Krāslava). Przedstawiono 5 typów inskrypcji: nominatywno-identyfikacyjne, lokatywno-identyfikacyjne, inskrypcje ze zwrotami eschatologicznymi, inskrypcje z inwokacją do osoby zmarłej oraz inskrypcje na grobach symbolicznych. Polskie nagrobki nie różnią się od łotewskich. Czasami wręcz trudno stwierdzić, jakiej narodowości były osoby pochowane w danym grobie, np. gdy nazwisko posiada polski sufiks *-ski* (np. *Lipowski*), a napis jest po łotewsku. Nieliczne są ślady wpływu kultury prawosławnej w postaci wysokich metalowych ogrodzeń.

Analiza językowa wykazała podobieństwo napisów z Łotwy do inskrypcji z Litwy i Białorusi. Potwierdza to obecność takich cech północnokresowych, jak: akanie, ukanie, redukcja *e > i/y*, miękka realizacja spółgłosek *l', č', d', t', r'*. Zauważalny jest także wpływ języków sąsiadujących – rosyjskiego i łotewskiego na polszczyznę polegający głównie na mieszanii liter i ich funkcji.

Podobieństwo obejmuje także formę nagrobków – groby są ziemne z płytą u wezłowa, na której wygrawerowane są dane identyfikacyjne, symbole religijne oraz portrety zmarłych.

Słowa kluczowe: Łotwa; Łatgalia; napisy nagrobne; język polski w Łatgalii

Tomb inscriptions in Rēzekne and Kraslava (Latvia) as an example of co-existence of cultures and languages in Latgale

Summary

The article presents structural and linguistic analysis of tomb inscriptions in two cemeteries in Latgale, Latvia – in Rēzekne and Kraslava. Five types of inscriptions are presented: nominative-identifying, locating-identifying, inscriptions with eschatological expressions, inscriptions with an invocation to the deceased and inscriptions on symbolic tombs. The Polish tombs do not differ from Latvian ones. Sometimes it is difficult to define the nationality of the person buried in a given grave, e.g. when the surname has a Polish ending (*Lipowski*) and the inscription is in Latvian. The article mentions a few traces of the influence of the Orthodox culture, represented by high fences made of metal surrounding the grave.

The linguistic analysis showed similarity of the inscriptions from Latvia to those from Lithuania and Belarus. It can be confirmed by the presence of such features of the North Borderland as *akanye, ukanye*, reduction *e > i/y*, soft pronunciation of consonants *l', č', d', t', r'*. One can also observe the influence of the neighbouring languages, Russian and Latvian, on the Polish language, i.e. mixing letters and their functions.

The similarity can be noticed in the form of graves – they are earth graves with a tombstone at the head including identifying data, religious symbols and portraits of the deceased.

Keywords: Latvia; Latgale; tomb inscriptions; the language of inscriptions; the Polish language in Latgale

Wybrane fotografie nagrobków z Rzeżycy.
Fot. Małgorzata Ostrówka